

Dr FRANCE ČERNE

DRUŠTVENO SVOJINSKA KONCEPCIJA NAŠE PRIVREDE I
PROBLEM PRIVREDNE STABILNOSTI I EFIKASNOSTI
PRIVREĐIVANJA

Nesumnjivo je da je *projekat samoupravnog društva* veliki istorijski projekat. Mogli bi ga čak nazvati izazovom drugim, preovladavajućim sistemima.

Sam projekat u sebi nosi *saopštenje o globalnoj krizi* u kojoj se nalazi savremeno društvo (civilizacija), a istovremeno je *klica* nekog novog oblika društva (takođe nove civilizacije), nazovimo taj oblik socijalističkim.

Takav projekat pokušavamo da ostvarimo u *Jugoslaviji*, pa nam postavljaju pitanje, kakvi su *izgledi* da ovaj projekat ostvarimo »do kraja«.

Iako se prilikom ostvarivanja ovog projekta susrećemo sa mnogim problemima, jedan od značajnih, *ako ne i glavnih problema je problem kako je teoretski i ustavno-zakonski zasnovana i operacionalizovana društveno-svojinska osnova naše privrede.*

Ovaj problem ne smemo posmatrati samo dugoročno, razvojno-sistemske, već i kratkoročno, kao problem efikasnog privređivanja (s obzirom na naše mogućnosti) i stabilizacije privrede. Drugim rečima, pitamo se da nije društveno-svojinska koncepcija — takva kakva je — sama faktor nedovoljne efikasnosti privređivanja, pa i nestabilnosti.

Naše polazne teze su:

1. da prilikom koncipiranja i normativnog planiranja našeg privrednog sistema nismo dovoljno uzimali u obzir Marksov istorijsko-materijalistički nauk,¹

¹ Marks kaže: „Čak i ako je neko društvo uspelo da uđe u trag prirodnom zakonu svoga kretanja ne može ono niti preskočiti, niti naredbama ukinuti faze prirodnog razvitka“ (K. Marks i F. Engels: Dela, t. 21, „Kapital“, tom I, Beograd, Prosveta, 1977, str. 17).

2. da prilikom normiranja nekih sistemskih institucija nismo tačno shvatili Marksov celokupan teorijski ekonomski sistem,

3. da smo društveno-svojinski i organizaciono-upravljački kompleks zasnovali dihotomično, na osnovu Marksova dva različita sistema koja po mnogim elementima nisu spojiva,

4. da društvena svojina, kao osnovna institucija našeg sistema, nije adekvatno i svestrano operacionalizovana.²

Dokažimo to!

1. POLAZNA UPOREDNA ANALIZA MARKSOVIH I NAŠIH (USTAVNIH) DRUŠTVENO-SVOJINSKIH POSTULATA PRIVREDNOG UREĐENJA

Marksovi neposredno društveno-svojinski postulati socijalistički uređene privrede

Mada *proizvodni odnos* treba razlikovati od *svojinskog odnosa*, ipak između njih postoji dijalektično jedinstvo, kao između suštine i pojavnog oblika. *Svojina* je pojavni oblik osnovnog proizvodnog odnosa.³ Dakle, temelji socijalističkog društva su socijalistički proizvodni odnosi koji se pravno pojavljuju kao *socijalistička svojina*, a to je po Marksu, kao *neposredni društveno-svojinski odnosi*.

Sa ovako oblikovanim osnovnim proizvodno-svojinskim odnosom povezani su još organizaciono drugi proizvodni i društveni odnosi koji su, s jedne strane uslov za ostvarivanje neposredno društveno-svojinskih odnosa, a sa druge strane mogu biti ograničenje za njihovo ostvarenje. Ovi *drugi proizvodni, odnosno društveni odnosi*, po klasicima marksizma su:

1. nova društvena i tehnička podela rada uz promenljivo zapošljavanje i opštu radnu obavezu za sve;⁴

2. glavno, zajedničko, plansko rukovođenje društvenom privredom bez posredovanja razmene, dakle ne u obliku robno-novčane privrede;⁵

3. obračunavanje ekonomije rada (kao glavnog zakona socijalističkog načina proizvodnje) vremenskim jedinicama rada;⁶

² Vidi moj članak: „Usavršavanje i operacionalizacija našeg privrednog sistema“, Socijalizam, 1981, br. 4, str. 588—614.

³ „Na izvjesnom stupnju svoga razvitka dolaze materijalne proizvodne snage društva u protivurečje sa postojećim odnosima proizvodnje ili, što je samo pravni izraz za to, s odnosima vlasništva, u čijem su se okviru dotle kretale“ (K. Marks: „Kritika političke ekonomije“, predgovor i uvod, Zagreb, Kultura, 1949, str. 9).

⁴ Vidi K. Marks: „Nemačka ideologija“, I deo, Beograd, Kultura, 1956, str. 32, 33; takođe F. Engels: „Principi komunizma“, u knjizi *Rani radovi*, Zagreb, Kultura, 1953, str. 360.

⁵ Vidi K. Marks: „Kapital“, tom III, K. Marks i F. Engels: Dela, t, 23, Beograd, Prosveta, 1974, str. 217, 220.

⁶ Vidi K. Marks: „Kapital“, tom III, str. 220.

4. neposredno, opšte i društveno prisvajanje (raspodela) sredstava za proizvodnju, plansko zadovoljavanje kolektivnih potreba iz godišnjeg proizvoda i planiranje fonda potrošnje za svo zaposleno stanovništvo po radnom obračunu, na osnovu ispunjenih planskih radnih normi odnosno normativa;⁷

5. novi (civilizacioni) sistem vrednosti, nova kultura, nova svest čoveka, a time i nova motivacija za lično i zajedničko delovanje;⁸

6. kraj robnog fetišizma, ukidanje čovekovog otuđenja i razvijanje slobodnog društva kao asocijacije slobodnih proizvođača odnosno ljudi.⁹

U takvim prilikama:

a) ljudi bi bili ravnopravni u ekonomskom, socijalnom, političkom, kulturnom smislu; ne bi bilo nikakvih posebnih, čak doživotnih privilegovanih funkcija, položaja, a da ne govorimo o funkciji vlasti itd;

b) ljudi bi se razlikovali samo po prirodnim (fizičkim i umnim) sposobnostima i radili bi normalno prema svojim sposobnostima;

v) postojale bi male razlike u posedovanju (sticanju) životnih potrebstina i to samo u odnosu na različito ispunjavanje radnih obaveza i različito porodično stanje (društvo bi bilo skoro egalitarno);

g) ljudi ne bi morali biti podsticani na stvaralački rad za društvo velikim razlikama u primanju sredstava za život (npr. dohotkom), a brigu za lični i kolektivni materijalni standard preuzelo bi društvo;

d) jedinice (organizacije) udruženog rada ne bi bile samostalne robne ćelije;

e) privrednom i drugom delatnošću upravljali bi neposredni proizvođači zajedno-ravnopravno, demokratski, bez posebnih poslovnih funkcija ili funkcija vlasti; upravljanje sredstvima ne bi ljudima donosilo nikakvu posebnu korist (sredstva bi jednostavno bila samo materijalni uslov za rad);

f) zbog toga ne bi bilo nikakvog rizika; svaki rad (proizvodnja) bio bi unapred isplaniran i priznat kao društveno potreban i koristan rad, pa zbog toga ne bi bilo posebne (nagradne ili kažnjive) odgovornosti (svi bi bili svesno kolektivno odgovorni);

g) proizvod se ne bi pojavljivao kao proizvod pojedinca ili pojedinačnog kolektiva, već bi odmah bio društveni proizvod koji ne bi bio vrednovan na tržištu (putem tržišne vrednosti odnosno cena).

Često u marksističkom socijalističkom pokretu, odnosno u marksističkim strankama nailazimo na to da to *Marksovo ekstremno poricanje kapitalizma* (kao negativne slike kapitalizma) shvataju kao

⁷ Vidi K. Marks: „*Kapital*“, tom I, str. 79, 80 i „*Kapital*“, tom III, str. 765, 768.

⁸ Vidi K. Marks: *Catéchisme communiste*, cit. prema reviji „*La revue socialiste*“, 1948, br. 17—18, str. 43.

⁹ Vidi K. Marks: „*Kapital*“, tom I, str. 79—81 i „*Kapital*“, tom III.

»uputstvo za akciju«, za ostvarenje, pa i dekretima. To znači da nisu shvatili da je *jedno*: teorijska apstraktna dedukcija kao negacija, a *drugo*: konkretan istorijski, dijalektički razvoj; nisu shvatili i uzimali u obzir sledeće osnovne razvojne misli samog Marksa: »Čak i ako neko društvo otkrije *prirodni zakon svog razvoja* . . . — mada društvo prirodne razvojne faze ne može ni preskočiti, niti ukinuti dekretima«. ¹⁰

Znači da nam *Marksova sadržina* društveno svojinskog organizovanog socijalističkog društva može biti *samo vizija-ideologija za dugoročno usmeravanje delovanja*, koja takođe mora da bude pod neprestanim proveravanjem istorije. Danas svakako nigde u svetu, pa ni u Jugoslaviji, ne postoje uslovi koje bi omogućili barem približno ostvarenje svih ovih Marksovih ideja.

*Društveno svojinski postulati u našoj ustavno-zakonsko
sistemsnoj verziji*

Poslednja citirana Marksova misao odnosi se takođe na našu društvenu stvarnost, koju treba da razvijamo na osnovu marksizma ili uže na osnovu Marksove nauke. Kao prvo, moramo navesti četiri misli koje će nam pokazati kako pogrešno razumemo ostvarivanje Marksovih ideja kao polazne osnove za naše dalje razmišljanje.

Tvrdim:

1. da pogrešno shvatamo *proces »ostvarivanja« Marksovog socijalizma kao čistih ideja o socijalističkom odnosno komunističkom društvu*; da ne razlikujemo Marksov kategorijalni sistem za kritičko analiziranje kapitalističkog načina robne proizvodnje od njegovih koncipiranih za(misli) o ekstremnom pokapitalističkom-nekapitalističkom, antikapitalističkom sistemu »asocijacije slobodnih ljudi«;

2. da previđamo činjenicu da *nije ispunjen čitav niz uslova* (koje smo takođe već naveli) za razvoj Marksovog socijalizma kao »asocijacije slobodnih ljudi (proizvođača)«;

3. dakle, da ne uzimamo u obzir *da su se u istoriji pojavljivale, i još uvek se pojavljuju, mimo Marksove, i druge varijante socijalistički organizovanog društva*, a među njima neke sa prilično realnim idejama o socijalističkom uređenju za bližu budućnost;¹¹

¹⁰ K. Marks, „*Kapital*“, tom I, str. 17.

¹¹ Preciznija analiza bi pokazala da su jugoslovenska teorija i praksa samoupravno uređenje privrede dosta blizu nekih ideja Fouriera i Sen-Simona, gildskog socijalizma (H. G. S. Cole, K. Polanyi, G. Klein, J. Marschak), sindikalističkoj varijanti, liberalističkom, decentralizovanom modelu socijalistički uređene privrede (B. E. Lippincott, F. V. Taylor, O. Lange, H. D. Dickinson, R. L. Hall, E. Heimann, E. F. Durbin, B. O. Beckwith i drugi), kao i kooperativnom slobodnom socijalizmu (A. Weber, A. Mitscherlich, J. Ordner, H. Everling). Vidi moj rad: *Planiranje i tržišni mehanizam u ekonomskoj teoriji socijalizma*, Ljubljana, CZ, 1966, str. 196—278.

4. da *ne uzimamo u obzir dovoljno istorijsku fazu razvoja* u kojoj se naša privreda, odnosno naše društvo nalaze, od koje zavisi oblikovanje našeg društva; ovo naročito važi za stepen svojinskog podružljavanja sredstava za proizvodnju i procesa proizvodnje uopšte.

Drukčije rečeno, između čiste privatne svojine i čiste neposredne društvene svojine postoji istorijski čitav niz »nečistih« oblika svojine, a među njima je takođe kolektivna samoupravna društvena svojina.¹²

U našem ustavu i Zakonu o udruženom radu (ZUR), sistem društvene svojine je koncipiran i normiran na dva nivoa i u dva oblika.

1. na nivou Marksovih kategorija neposredne društvene svojine u obliku nerobne asocijacije slobodnih proizvođača i

2. na nivou posredne društvene svojine kao samoupravno robne i društveno kapitalne »asocijacije«.¹³

ad 1. Po Ustavu (t. III, čl. 10—15.) i po Zakonu o udruženom radu (čl. 1, 2, 3, 7, 12):

— društvena svojina je samo osnova slobodno udruženog rada,

— sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini su zajednička, neotuđiva osnova udruženog rada i društvene reprodukcije,

— sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini zajedno sa sredstvima za proširenu reprodukciju upravljaju neposredno udruženi radnici koji s njima rade radi ostvarivanja sopstvenog interesa i interesa radničke klase i socijalističkog društva,

— udruženom svojinom svakom je zagarantovano da se pod istim uslovima uključuje u udruženi rad,

— na društvenim sredstvima za proizvodnju niko nema pravo svojine i niko ne može ni na kakvoj svojinsko-pravnoj osnovi da prisvaja proizvode društvenog rada,

— niko ne može društvenim sredstvima upravljati tako da samovoljno određuje uslove za raspodelu,

— društvena sredstva se ne mogu koristiti za prisvajanje tuđeg viška rada,

— čovekov rad je jedina osnova za prisvajanje proizvoda društvenog rada i za upravljanje društvenim sredstvima,

¹² Setimo se da, po Marksu, kapital u obliku akcionarskog društva dobija „neposredan oblik društvenog kapitala (kapitala neposredno asociiranih pojedinaca) nasuprot privatnom kapitalu, a njegova preduzeća nastupaju kao društvena preduzeća ...“ („*Kapital*“, tom III, Beograd, Prosveta, str. 370), što je ukidanje kapitala kao privatne svojine u okviru samog kapitalističkog načina“ (cit. delo, str. 370) „samo kao prelazna tačka ka novom obliku proizvodnje“ (cit. delo, str. 372), „u asociirani način proizvodnje“ (str. 373). „Zadružne fabrike radnika“ („zadružni kapital“ — kao sledeći oblik podružljavanja kapitala — drugi su „proboj starog oblika“ kapitala (str. 373) u kojima je suprotnost između kapitala i rada pozitivno ukinuta (str. 373).

¹³ U ovom obliku mogli bi reći „da su radnici kao asocijacija svoji sopstveni kapitalisti (kolektivni preduzimači“ — prim. F. Č.) tj. da koriste sredstva za proizvodnju za oplođavanje sopstvenog rada“ (*Kapital*“ tom III, str. 373). Zbog toga se moraju reprodukovati svi nedostaci postojećeg (čitaj kapitalističkog — prim. F. Č.) sistema“ (upravo tamo).

— OOUR je osnovni oblik udruženog rada u kome radnici ostvaruju pravo na rad društvenim sredstvima.

ad 2. Ustav i Zakon zatim *tu neposrednu društveno-svojinsku asocijaciju menjaju u »socijalističku robnu proizvodnju«* (Ustav, t. III, ZUR, čl. 45, 46.). Tada se:

— sredstva u društvenoj svojini menjaju u osnovna i obrtna sredstva, knjižena po njihovoj nabavnoj (tržišnoj) ceni,

— proizvod (rezultat) zajedničkog rada menja se u robu, vrednost, cenu, prihod i dohodak,

— proizvod se realizuje na tržištu ili na osnovu tržišnih zakonitosti (Ustav, čl. 17, ZUR, čl. 18, 22, 62.),

— OOUR i radni ljudi postaju robni proizvođači na jedinstvenom, otvorenom jugoslovenskom tržištu, ravnopravni su u obavljanju delatnosti i sticanju dohotka na osnovu tržišnih zakonitosti i društvenog usmeravanja, jer mogu slobodno da nastupaju na tom tržištu, znači slobodno razmenjuju robu, usluge, tehnička dostignuća itd. (Ustav, čl. 252, ZUR, čl. 20.), moraju se prilagoditi zahtevima domaćeg i inostranog tržišta (ZUR, čl. 46.),

— dohodak (kao deo ukupnog prihoda) u novčanoj vrednosti je društveno priznat rezultat rada (ZUR, čl. 45.), kao novostvorena vrednost na osnovu društveno usmerenog delovanja tržišnih zakonitosti,

— dohodak OOUR stižu (ostvaruju) radnici svojim poslovanjem (ZUR, čl. 48.), prodajom proizvoda i uslugama po cenama na tržištu (ZUR, čl. 61, 68, 69.), koje obrazuju OOUR politikom cena (ZUR, čl. 56, 62.),

— dohodak je glavni podstrek za rad i merilo za uspešnu proizvodnju (ZUR, čl. 45.); lični dohodak radnika, kao deo čistog dohotka, pojavljuje se kao odgovarajući rezultat njegovog rada i njegovog ličnog doprinosa koji je dao svojim živim radom i upravljanjem društvenim sredstvima i privređujući s njima (ZUR, čl. 116.).

Naravno da se u takvim prilikama moraju pojaviti i druge kategorije kao što su: novac, novčana sredstva, kredit, finansijska sredstva, zatim troškovi, rizik, zaduživanje, gubitak, kao i kompenzacija, regres, premija, dotacija, itd.

Tako se naš kategorijalni sistem uređenja u priličnoj meri razlikuje od Marksovog (po institucionalnim osnovama i po mehanizmu), mada manje u ustavno postuliranom radno-proizvodnom izrazu, nego u troškovno-cenovno-dohodovnom izrazu.

Suština *ove analitičke transformacije nivoa* našeg uređenja je u tome da se ne radi samo o nebitnom odvajanju pojavnih oblika od suštine, već da je robno-novčani, odnosno cenovno-dohodovni sistem privređivanja prisutan, već sa drukčijom sadržinom privređivanja.

U takvim okolnostima takođe *ne mogu kao pravilo kvantitativno važiti obrasci*, barem na mikro nivou, kao što su:

— sredstva = minuli rad = poslovni troškovi;

— živi rad = novoostvorena vrednost = dohodak;

— utrošeni minuli i živi rad = vrednost proizvodnje = cena proizvodnje.

Za odnose između ljudi kod nas po Marksovim shvatanjima može se reći da još uvek preuzimaju »fantazmagoričan oblik odnosa između stvari«,¹⁴ robno-novčani oblik još uvek pokriva prave odnose među ljudima; ljudi-proizvođači još uvek žive u mističnom svetu robe—novca—vrednosti—cena—dohotka. Robni proizvođači ostaju pod kontrolom pomeranja stvari »umesto da oni njih kontrolišu«.¹⁵

Takvo kritičko saznanje nikako *ne znači da odmah treba radikalizovati* akciju za ukidanje robne proizvodnje (kao što predlažu neki naši filosofi), jer kao što smo već utvrdili — ne možemo preskočiti određene istorijske faze privrednog sazrevanja razvoja (negiranja). Takvo saznanje bi pre moralo da nas podstakne na akciju za ubrzano sazrevanje robne proizvodnje, kako bi ona doživela na osnovu daljih kvantitativnih promena pravi, objektivno neophodan, kvalitetan prevrat.

Znači da je *menjanje osnovnog proizvodnog odnosa u pravnom izrazu kao menjanje svojine* iz kolektivne, posredno društvene u neposrednu društvenu svojinu, još uvek u embrionalnom stadijumu. Taj proces »dugog i punog muka istorijskog razvoja«¹⁶ ne možemo »ukinuti dekretima«¹⁷ odnosno ustavnim ili sistemskim zakonima. Za to moraju sazreti objektivne i subjektivne istorijske prilike, kako u svetskim okvirima, tako i u pojedinačnoj državi.

2. DRUŠTVENO SVOJINSKI KARAKTER SREDSTAVA ZA PROIZVODNJU

U Ustavu, član 12. rečeno je da su »sredstva za proizvodnju i druga sredstva udruženoga rada, proizvodi udruženog rada i dohodak ostvaren udruženim radom, sredstva za zadovoljavanje zajedničkih i opštih društvenih potreba, prirodna bogatstva i dobra u opštoj upotrebi društvena svojina (sve podvukao F. Č.)«. Slično je zapisano u čl. 10. i 18. ZUR. U članu 3. ZUR, je takođe zapisano da je nezakonit »svaki oblik upravljanja proizvodnjom uspostavljanjem monopola na državno-svojinskoj, grupno-svojinskoj ili privatno-svojinskoj ... osnovi ...«

U sledećoj glavi ćemo analizirati ovo ustavno-zakonsko opredeljenje.

Društvena svojina kao već nesvojina?

Svojina je neko *isključivo i isključujuće pravo* (odnos) pojedinca ili grupe odnosno zajednice da raspolaže nekim dobrom. Ako bi svi ljudi imali isto pravo, ne bi bilo svojine. Znači da je društvena svojina ustvari »*contradictio in adiecto*«, jer ako je svojina zaista

¹⁴ „Kapital“ tom I, str. 75.

¹⁵ Cit. delo, str. 77.

¹⁶ Cit. delo, str. 81.

¹⁷ Cit. delo, str. 17.

društvena — ako je neko dobro u svojini svih, onda to više nije svojina, već upotreba dobra.

Sušтина neke svojine nad dobrima je:

1. da se mogu oduzeti ili prisvojiti (promeniti vlasnika) i
2. da se pravo posedovanja, upravljanja odnosno korišćenja dobra može preneti na neko drugo lice.

Tako počinjemo da razlikujemo *svojину u pravno titularnom* (formalno raspolagajućem) *smislu* i *u ekonomskom* (upotrebnom) *smislu*. Dokle god korišćenje dobra sledi interesu »titularnog vlasnika«, do tle pravo svojine nije kršeno niti promenjeno.

Danas smo svedoci *dvostrukog procesa u kapitalizmu*: 1. *institucionalizacije svojine* (što neki nazivaju isparavanje klasične privatne svojine) i 2. *odvajanja funkcije titularnog svojinskog raspolaganja od funkcije upravljanja, privređivanja dobrima*.¹⁸

Naprimera, u *akcionarskom preduzeću* ne postoji više samo jedan vlasnik (u širem značenju), već ih ima više; ekonomski vlasnici nisu samo akcionari (kao fizička titularna pravna lica), već takođe tzv. institucionalni akcionari odnosno institucije (rečeno našim jezikom: druga društvenopravna lica) kao klijenti akcionarskog preduzeća. *Državna svojina* je drugi primer institucionalno promenjene svojine. Ona je, s jedne strane zajednička (javna) svojina svih građana neke društvene zajednice (barem formalno), a sa druge strane njom nezavisno (samostalno) upravljaju državni organi, na kraju državni službenici, slično kao klasičnom privatnom svojinom.

Mada ovu institucionalizovanu svojinu ne smemo već izjednačiti sa društvenom svojinom. Ona je *još uvek u nekom smislu privatna svojina*, jer sredstvima — kako u akcionarskoj, tako i u državnoj svojini — ne upravljaju ravnopravno svi članovi društva, sredstva još ne angažuju (koriste) u skladu sa interesima svih članova društvene zajednice. Još uvek postoji privilegija — monopol upravljanja tim sredstvima putem manjine.

Samo zaista samoupravno socijalistički organizovano društvo sa istim pravima i dužnostima svih njenih članova, moglo bi da socijalizuje svojinu u takvoj meri (znači na kraju da je promeni u neposrednu društvenu svojinu) da je može i poricati (ukinuti). Za to je potrebno *ispuniti nekoliko uslova*, a pre svega: a) ukinuti sve druge oblike nedruštvene svojine (sitno privatno, preduzimačko privatno, akcionarsko, zadružno, državno itd.), b) ukinuti staru podelu rada, a naročito na umni i fizički rad, na upravljački, rukovodeći rad i na proizvodni rad, v) ukinuti robnu proizvodnju, g) dostići takvu materijalnu razvijenost i takve promene u civilizacionom-vrednosnom sistemu ljudi, kad ljudi ne bi snabdevanju materijalnim dobrima ili tzv. »ekonomskom činiocu« pripisivali nikakav poseban ili veći značaj, odnosno kad ne bi za celishodno ili uspešno privređivanje zah-

¹⁸ Marks govori, kao što smo već utvrdili, o akcionarskom sistemu u kome je „funkcija odvojena od svojine kapitala“, o ukidanju „kapitala“ kao privatne svojine „u okviru samog kapitalističkog načina“ („Kapital“ tom III, str. 370).

tevali neke posebne nagrade, prednosti, privilegije, napr. u obliku diferenciranog sticanja i posedovanja dobara itd.

Samo u Marksovoj asocijaciji, to jest (udruženju) društvu slobodnih ljudi (kao proizvođača), postoji, barem koncepcijski, takva neposredna društvena svojina nad sredstvima, jer su ispunjena sva četiri uslova. Tako su *sredstva samo goli materijalni uslovi za rad* svih (setimo se da postoji radna obaveza za sve), bez potrebe za »raspodeljivanjem« sredstava između pojedinačnih kolektiva koji njima treba da upravljaju samostalno — kao robni proizvođači; bez potrebe za posebnim podsticanjem proizvođača (npr. diferenciranim dohotkom) za dobro privređivanje, bez hijerarhije upravljanja i rukovođenja, bez razmene proizvoda na tržištu, na osnovu ponude i potražnje itd.

U našem društvu nije ispunjen u celini nijedan od navedenih uslova. Naročito još nije preživeo robni oblik proizvodnje koji zahteva robno samoupravljanje sredstvima.

Otuda razlika između Marksove nerobne asocijacije slobodnih ljudi (proizvođača) — kao neposrednog društveno svojinskog, planskog samoupravljačkog društva i kolektivne asocijacije »slobodnih« tj. samostalnih proizvođača (kolektiva) kao robnih proizvođača, pa tako samo *posredno društveno-svojinskim upravljanjem*. Pošto ni individualan ni zajednički interes nije istovetan sa opštim interesom, jasno je da mora postojati institucionalizovano društvo koje propisuje (normira, instruiše itd.) pojedinim kolektivima kako treba da se ponašaju radi opšteg interesa.¹⁹

U robno organizovanoj proizvodnji, kao što kaže Marks, »roba ne može sama ići na tržište i ne može se sama razmenjivati. Zbog toga moramo pogledati njegove čuvarе, *posednike robe*.«²⁰ Da bi stvari u međusobnom odnosu bile kao roba, piše dalje Marks, mora postojati *prisvajanje i otuđivanje robe* »moraju se dakle (čuvari robe — prim. F. C.) priznavati međusobno kao *privatni vlasnici*. Ovaj *pravni odnos*, čiji oblik je ugovor — je odnos volje — u kojoj se ogleda ekonomski odnos.«²¹

Na osnovu ovoga je kupoprodajni ugovor i međusobni svojinsko tržišni odnos uslov za postojanje efikasne robne proizvodnje (mora postojati privatna svojina nad robom, ali to još ne zahteva privatnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju).²²

¹⁹ Zato je član 11. Ustava koji kaže da „niko ne sme na bilo koji način onemogućavati ni ograničavati radnika da ravnopravno s drugim radnicima odlučuje o svom radu i o uslovima i rezultatima svoga rada“ diskutabilan u pogledu njegove realizacije. Svaki dan nailazimo na slučajeve gde se to ograničavanje ostvaruje i sprovodi se putem nekih društvenih organa.

²⁰ „*Kapital*“, tom I, str. 85.

²¹ Upravo tamo.

²² Kad danas neki kod nas naglašavaju prejako očuvanje kupoprodajnih odnosa i nedovoljno ostvarivanje dohodovnih odnosa, utoliko su u pravu što kupoprodajni odnosi zahtevaju razvijene robno-novčane odnose i na taj način neko više ili manje privatno grupno svojinsko ponašanje radnih kolektiva. Dohodovni odnosi nisu više klasični tržišni dohodovni odnosi (barem po konceptu), već novčano-obračunski odnosi na osnovu samoupravnog sporazume-

Dilema je sledeća: da li sve više ostvarivati organizaciju društva kao asocijacije slobodnih proizvođača, a time i nerobni (planski) tip privrede, ili robno razvijenu privredu kolektivnog — asocijativnog tipa. Ovo ostvarivati tako što kolektivni robni proizvođači nastupaju jedan protiv drugog kao »čuvari«, »posednici«, a na taj način i neke vrste institucionalni vlasnici robe.

Rešenje ove dileme nije naravno u nadležnosti socijalne filozofije, već u rukama istorije.

Razmišljanje o ovoj temi nas je dovelo do sledeća *tri zaključka*:

1. da društvena svojina kod nas još nije nesvojina ni u titularnom pravnom značenju, niti u kolektivno upravljačkom, ekonomskom smislu;

2. da društvena svojina kod nas mora konstitutivno postojati i to kao posredno društvena tj. kolektivno upravljana svojina radi ostvarivanja, u prilikama razvijene robne proizvodnje, »društveno i ekonomsko celishodnog upravljanja sredstvima putem radnih kolektiva« (Ustav, član 15.);

3. da će sredstva u društvenoj svojini kod nas ekonomski efikasno koristiti jedino alko budu formirani jasni odnosi između organizovanog društva kao titularnog pravnog subjekta svojine i kolektiva (O)OUR-a kao ekonomskih (upravljačkih) subjekata (društveno-pravnih) svojine.

Pitanje osnovne sistemske kategorije — udruženi rad ili društvena svojina

Po *Marksu*, *zajednička* (neposredno) *društvena svojina* je ona koja *izjednačava sve članove društva* kao slobodne ljude; *sredstva* su jednostavno promenjena u *gole uslove za rad* koji ne mogu postati osnov za svojinsko prisvajanje i tako su samo uslov za oslobođenje rada, koji se pojavljuje samo kao kreativan odnos čoveka prema prirodi, tj. prema dobrima kao njihovoj upotrebnoj vrednosti.

U tom značenju proizvodna sredstva nemaju posebnu menjačku ili tekovinsku vrednost. Ljudi su prema njima indiferentni, s tim što ih razumno koriste prema društvenom planu.

To je, po *Marksu*, *nov način udruživanja (kombinovanja) rada sa sredstvima* koja radno-produkcionom procesu daju karakter novog asocijacijskog produkcionog načina. *Rad* — kao sve kreativnija aktivnost — u tom produkcionom načinu predstavlja *osnovnu kategoriju*, a ne društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju, iako bez nje rad to ne može da bude.

vanja. Drukčije rečeno, ovako koncipirani dohodovni odnosi su već neke vrste protivrobna kategorija, samo novčano obračunska kategorija, što je u suprotnosti sa idejom o razvijanju „socijalističke robne proizvodnje“ kod nas (što naročito naglašavaju „Polazne osnove za dugoročni program ekonomske stabilizacije“).

Drukčije je u sistemu gde je korisnost sredstava produkcije — s obzirom na rad uloženi u njih i retkost, na tržištu priznata kao vrednost za razmenu, odnosno kao cena, koja s radom učestvuje u procesu produkcije kao procesu stvaranja (više) vrednosti, tačnije dohotka. Tada radnik nije oslobođen ovog svojinskog ograničenja, koje teži za tim da sredstva pretvori u veću vrednost, s učešćem na što većem dohotku za sebe (takođe i za kolektiv).

U tom slučaju sam *rad ima dvostruki karakter*: kao konkretan rad stvara upotrebnu vrednost, kao apstraktan određuje vrednost robe. Vrednost jedinice robe tako posredno zavisi — preko produktivnosti rada — i od količine i od kvaliteta sredstava s kojima se udružuje konkretan rad. U tom značenju nosilac radne funkcije (pojedini ili udruženi radnik) nije indiferentan prema sredstvima, tačnije prema njihovoj vrednosti, već njima pokušava tako privređivati da bi »maksimizirao« konačnu čistu vrednost, tj. dohodak za sebe.

Kao što je *Marks u kapitalizmu* uveo obim i strukturu kapitala u (pre)raspodelu ukupne vrednosti stvorene od strane društvenog rada, i dobio za kapitalizam odgovarajuću stimulativnu podelu prema načelu kapitala, tako će i u našem sistemu *sredstva* (sada kao »društveni kapital«) predstavljati *element preraspodele vrednosti*, znači, u ekonomskom (ne pravnom) značenju objekat raspolagačke »monopolizacije« kao predmet samoupravnog privređivanja. Zbog toga je očigledno da u takvim prilikama ne mogu biti samo ili uvek i svuda rezultati rada (u prirodi) osnov »materijalnog i društvenog položaja čoveka« (Ustav, član 11).

Proizvodnja kojom se raspolaže i finansijska sredstva, prema tome, takođe utiču na materijalni i društveni položaj radnika, odnosno radnog čoveka. Naime, rad koji bi se, po Marks-u, merio neposredno u (normiranim) vremenskim jedinicama rada, nije jedini izvor za sticanje sredstava za život, obliku ličnog dohotka. Kvalitet — »produktivnost« produkcionih (poslovnih) sredstava takođe utiče na ukupan prihod, odnosno dohodak, od kojeg zatim zavisi lični dohodak i dalje obim sredstava za život, standard, odnosno imovina pojedinca. Prihod po zaposlenom tako sadrži različite vrste ekstra dohotka — kamate, rente, konjunkturu dobit itd., koje se ne mogu jednostavno poistovećivati s dohotkom od rada (o tome više kasnije kod raspodele dohotka).²³

Iz ovoga proizlazi da je, rad, po *Ustavu*, glavna sistemska kategorija uređenja. Zbog zadržavanja robne (vrednosne) produkcije to uvek i za sve ne može da bude, jer su i *sredstva*, koja se radom oplođavaju i realizuju kao povećana vrednost na tržištu, takođe izvor za formiranje materijalnog i društvenog položaja pojedinaca, kolektiva, pa čak i širih zajednica.

²³ Zato i kod nas postoji tako veliko interesovanje radnih kolektiva za sticanje što veće količine društvenih sredstava (vidi: velika sklonost ka zaduživanju, želja za investiranjem) da bi se na taj način stekla veća moć i mogućnost prisvajanja vrednosti u proširenom obimu (kao prisvajanje veće vrednosti u budućnosti). U uslovima stalnog povećavanja cena (inflacije) i zaostajanja povećavanja cene novca (kamatne stope), kao što je kod nas bio

To je jedan od razloga što je »društvo« počelo da koristi mehanizam društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma za regulisanje raspodele, koji nije toliko razvijen da bi očistio ukupan dohodak na osnovu čega bi se dohodak delio samo prema radu; na svoj način to predstavlja i doprinos smanjivanju samoupravljanja, odnosno ekonomski-nedovoljno stimulativan mehanizam u borbi za veći dohodak na osnovu produktivnosti, ekonomičnosti i rentabilnosti rada, a doprinosi i negativnoj uravnilovki u raspodeli.

Pitanje adekvatnog osnovnog institucionalno-organizacionog oblika društvene svojine kod nas

Kad smo formirali OOUR, kao osnovnu ćeliju društveno-privrednog i političkog uređenja, jedna od pretpostavki bila je da su se proizvodne snage već toliko razvile da ne omogućavaju samo ukidanje kapitala, kapitalističkog preduzeća, nego i ukidanje svakog preduzeća ili privredne organizacije kao robne ćelije. Preovladavalo je shvatanje da je već došlo vreme za formiranje Marksove nerobne asocijacije slobodnih proizvođača.

S tog aspekta OOUR treba da je društvena ćelija, tj. predstavnik društvenog (opšteg) interesa, u kojoj će nestati suprotnost između privatnog (individualnog), grupnog i opšteg, konkretnije, između individualnog i društveno potrebnog rada; u kojem će biti ukinuta stara društvena podela rada i slično.

Istini za volju, ove razlike, a ni ove suprotnosti (s obzirom na razvoj proizvodnih snaga) nisu mogle biti ukinute. Zbog toga se OOUR nije pretvorio u osnovnu nerobnu ćeliju asocijacije slobodnih proizvođača, već u nekakvu malu mešovitu nerobno-robnu privrednu ćeliju. To se u makro okvirima moralo pokazati kao razvijanje nekakvog dualnog sistema koji je počeo nekonsistentno da se ponaša na osnovu dva različita načela.

To je, po mom mišljenju, ponovni dokaz što nismo rešili osnovno pitanje organizacionog vida privrede, o čemu sam delimično već govorio.

Polazna pogrešna tačka u ovom obrascu jeste da su sredstva u društvenoj svojini (koja poistovećujemo s minulim radom) i tekući rad, udruženi u organizacionom obliku OOUR, istovetne (iste) kategorije prema svojinskom subjektu, odnosno da je OOUR, kao privredni subjekat s istim interesima a) radnika — kao pojedinca (kao nosioca radne snage i predstavnika kućnog budžeta) i b) radnika — kao društvenog bića (kao predstavnika radničke klase, šireg društva).

slučaj u prošlosti, ovakva sklonost još je snažnija, jer se deo pozajmljene vrednosti može otpisati na račun inflacije (uključivati u troškove), a stečena veća vrednost raspodeliti.

Ukoliko se privredna aktivnost završi sa gubitkom, kolektivi — a takođe i društveno-političke zajednice — »odriču« se ovih sredstava kao da nisu njihova, nego opšte društvena i traže stopostotnu isplatu za individualno obavljen (konkretan) rad, slično kao najamni radnici u kapitalizmu.

S tim su se *tekući i minuli rad proglasili za istovetne kategorije, kategorije istog kvaliteta* koje su udružene u osnovnom subjektu — radniku. Po takvom obrascu, sredstva u društvenoj svojini, samoupravno organizovana u obliku OOUR-a, trebalo bi da predstavljaju samo društvenu materijalnu osnovu za (živi) rad radnika koji u sebi sadrži »eo ipso« taj društveni interes (racio).

Prema tome, trebalo bi da *važe ove istovetnosti*:

— interes rada (radnika)=društvenosvojinski interes,

— interes OOUR-a=interes društva,

— ekonomska celishodnost za OOUR=optimalna društvena korisnost.

Šta je tu pogrešno? To, da bi, po pravilu, trebalo polaziti od toga — a ne polazi se — da je *društvo* (kao nešto *opšte*) *drukčija kategorija nego (O)OUR* (poznato je sistemsko tvrđenje da celina nije jednostavna suma delova), pa, znači, da je društvena svojina, po sadržini, nešto drugo a ne samoupravno organizovan rad u pojedinom (O)OUR-u; da se društvo sastoji od pojedinih ćelija — (O)OUR-a, da je u (O)OUR-ima prisutno i društveno, mada ne kao istovetno sa opštim društvenim.

Ova *dvostrukost (O)OUR-a*, ili drugim rečima, razlika između radnog kolektiva, organizovanog u OOUR-u i OOUR-a kao dela društva i kao trajne privredne ćelije društva (dok postoje privredni, tehnički i drugi uslovi za njegovo postojanje), morala bi *da dođe do izražaja* i u *njegovom obliku upravljanja*. Radni kolektiv, kao udruženi rad i kao nosilac robne proizvodnje, ne može uvek imati isti interes kao društveni proizvođač u obliku OOUR-a, koji bi morao, prema društveno-svojinskom karakteru sredstava, ostvarivati »i« društveno celishodnu i ekonomski korisnu funkciju.

S tog aspekta i *samoupravljanje ima dvostruku sadržinu ili dvostruku funkciju*. S jedne strane, samoupravljanje predstavlja funkciju društvene svojine, kao kategorija asocijacija slobodnih proizvođača, a, s druge strane, je funkcija robne proizvodnje. Da li društvena svojina, po svojoj neposrednoj društvenoj sadržini, zahteva da se (O)OUR konstituiše kao samoupravna radna mikro asocijacija; a društvena svojina, posredno izražena u vidu robne samostalnosti proizvođača, zahteva da se (O)OUR konstituiše kao samoupravna poslovna jedinica (organizacija), na temelju načela rentabilnosti na tržištu.

Ovu *konfliktnu sadržinu (O)OUR-a* mogli bismo rešiti tako da: 1) uslovno napravimo razliku između robnih kolektiva kao subjekta proizvodjenja (upravljanja) i (O)OUR-a kao društvenog privrednog subjekta koji predstavlja kako društvo, tako i sam radni kolektiv (dijalektičko jedinstvo) i da 2) (O)OUR razmatramo kao radničku samoupravnu ćeliju unutar radne organizacije koja prema spolja predstavlja osnovnog robnog proizvođača, sa svim obavezama.

Naime, ako radni kolektiv izjednačavamo sa (O)OUR-om, odnosno s radnom organizacijom, onda se u uslovima retkih dobara itd. mora pretvarati u nekakav oblik grupno-svojinske kategorije. A ako

još dodamo teritorijalnu dezintegraciju društvene svojine i nedostatak odgovarajućeg (efikasnog) mehanizma usaglašavanja i integracije, onda sve to mora dovesti do dupliranja i do disproporcija u privredi i društvu, što se danas, između ostalog, izražava u teškom stanju naše privrede i društva.

Ovaj dvostruki karakter (O)OUR-a potiče od dvostrukog karaktera rada, od kombinacije dvovrsnog rada: živog i minulog rada kao dva proizvodna faktora, čime je data i osnova za saradnju dva, ne u potpunosti istovetna subjekta, jer sam radni kolektiv ima dvostruku dušu: on je samostalan upravljač, a kao deo društva suvlasnik je društvenih sredstava i nosilac drugih društvenih funkcija. Ako pogledamo Ustav (član 14), moramo konstatovati da o tome doduše govori, mada sa suviše naglasaka da radnici u (O)OUR-ima neposredno ostvaruju svoja prava, svoj društveno-ekonomski položaj. Morali bismo dodati: i da svojim ponašanjem istovremeno ostvaruju interese udruženog rada i društva u celini.

Ako bismo se složili s tim da u sistemu našeg udruženog rada uslovno možemo govoriti o *saradnji dva faktora*, udružena u OOUR-u (radnoj organizaciji), odmah se postavlja novo pitanje, ko onda predstavlja društvenu svojinu u OUR-u i ko je onda osnovni subjekat privređivanja?

Iako se ne slažemo s idejom da taj problem treba rešavati po *analogiji razlikovanja funkcije upravljanja od funkcije svojine u akcionarskom društvu*, ipak bi se moglo uslovno govoriti i u našim prilikama o *dvostrukoj funkciji*. S tim da je 1) radnik, odnosno radni kolektiv proizvođač i upravljač, 2) da su upravni i poslovodni organi kao predstavnici radnog kolektiva i šireg društva kao celine oni koji moraju neposredno stručno brinuti za celishodno društveno korisno i ekonomski pravilno poslovanje OOUR-a, 3) otvoreno ostaje još samo pitanje da li bi društvo trebalo i drukčije da bude zastupljeno u OOUR-u, recimo kad radnici, odnosno radni kolektiv pogrešno sledi svoje vlastite interese?

Odmah moram konstatovati da to nije zahtev za ponovno uvođenje nekih ministarstava ili direkcija, kao nekad ili u nekim drugim zemljama. Ubeđen sam da *imamo spoljnih društvenih interventnih organa dovoljno*, da čak ima suviše mešanja dosadašnjih društvenih organa u poslovanje (O)OUR-a. O čemu se onda radi? Radi se o tome da, *prvo*, nemamo nekih objektivnih intervencionih kategorija (kriterijuma) koje bi formirao sam privredni sistem i na čijoj osnovi bi OOUR-i poslovali kao dobri domaćini; i, *drugo*, što nemamo nekih posebnih društvenih stručnih organa koji bi kao spoljni savetnici interventno pratili rad OOUR-a i njihovih udruženja, kojima bi pomagali savetima, odnosno signalizirali bi širim društveno-političkim organima o teškoćama i greškama u poslovnoj politici OOUR-a.

Dosad smo govorili o OOUR-u kao manje-više jedinstvenoj organizaciji. Poznato nam je da postoje OOUR-i, radne organizacije, SOUR-i i razna udruženja, zajednice itd. Takođe znamo da bi po Usta-

vu OOUR-i morali biti nosioci (predstavници) svih društveno-svojinskih funkcija (kod njih se evidentiraju sva sredstva i dohodak kao i društvena svojina). Takođe nam je poznato da su OOUR-i stvoreni kao osnovna jedinica samoupravljanja, kao zaokružena ćelija asocijacije slobodnih proizvođača, kao osnova nerobno (netržišno) organizovane produkcije. I šta se dogodilo?

U robnoj produkciji OOUR-i su se morali kao tako zamišljene društvene svojinske (asocijativne) jedinice rada pretvarati u osnovne robne proizvođače, kao nekakva mala preduzeća, mada smo ih formirali — tehnički organizaciono, finansijski samoupravno itd. — tako da bi se radnicima omogućilo što više neposrednog (samo)upravljanja.

OOUR-i su kao samostalni robni proizvođači 1) morali da menjaju neposredno samoupravljanje u sve posrednije (uz jačanje uloge poslovnih organa OOUR-a) i 2) počeli su sa tržišnog aspekta proizvoditi produkte kao robu u malim serijama, sa neoptimalnim troškovima, dezintegrišući na taj način privredne procese i tržište (neretko kao delovi »opštinske privrede«). Očigledno je da je došlo do pogrešnog poistovećivanja OOUR-a kao radničko-samoupravne ćelije, sa OOUR-om kao robnim proizvođačem, a koji može da bude samo veća radna (privredna) organizacija (kao organizacija udruženog rada i sredstava u robnom obliku).²⁴

Ovakvo organizaciono upotpunjavanje (društveno svojinske strane) sistema trebalo bi da ima i *odgovarajuće dopune u kategoriji samoupravljanja*. Neposredno samoupravljanje radnici bi trebalo da ostvaruju u OOUR-u; a radnim organizacijama — kao udruženju OOUR-a kao novim kvalitetom, u kome dolazi do izražaja i interes šire društvene zajednice (društveni racio) — neposredno ili preko tržišta, trebalo bi da se upravlja kao samoupravnom (samostalnom) privrednom organizacijom (kao robnim proizvođačima) na delegatskoj — kooperativnoj osnovi različitih interesa različitih segmenata društva)²⁵.

²⁴ Dozvoljavam sebi čak ovu tezu: da je, posmatrano s aspekta efikasnog razvoja produkcionih snaga i produkcionih odnosa, OOUR najneposredniji, demokratski organizacioni oblik udruživanja individualnog — konkretnog rada, a da bi radna organizacija trebalo da bude kombinacija OOUR-a sa društvenim i kolektivnim minulim radom kao društvenim sredstvima, u robno — vrednosno — poslovnom obliku, gde se konkretan rad pojavljuje kao apstraktan rad, individualan rad (OOUR-a) kao evidentiran društveno priznat (korisan) rad.

Zbog toga još i druga teza, da je za osnovnu radnu ćeliju opravdan naziv OOUR, a za radnu organizaciju bilo bi tačnije reći da je to privredna organizacija (ponekad „samoupravno preduzeće“).

²⁵ U radnoj organizaciji kao svoj delimični društveni interes najpre imaju sami radnici radne organizacije, organizovani u OOUR-e, dalje, banke i druge finansijske institucije, isporučio i poslovni partneri, inostrani partneri i, ne na poslednjem mestu, uže i šire društveno političke zajednice. Radna organizacija tako predstavlja mikro koordinaciju (kooperaciju) svih ovih interesa, a za to brinu njeni samoupravni i poslovodni organi.

Ostvarivanje društvenog racia (celishodnosti) kao sadržine društveno-svojinskih odnosa

Iz termina i ustavnog opredeljenja društvene svojine proizilazi da pomoću nje svi upravljači uvek moraju *pratiti* u svojoj raznolikoj aktivnosti, *društvenu korist* (društvene ciljeve); da se moraju ponašati društveno korisno — celishodno (racionalno). Jer, pored opšte društvenog nalazi se i *grupno racionalno*, koje prvenstveno prati zajedničku korist, i *individualno racionalno*, koje prati određenu korist pojedinca.

To stoji zapisano i u Ustavu u članu 15: »da radnici u udruženom radu ostvarujući pravo rada društvenim sredstvima uzajamno su odgovorni da u svom, zajedničkom i opštem društvenom interesu ta sredstva *društveno i ekonomski celishodno koriste*. (Podvukao F. Č.).

Pretpostavka Ustava je, znači, da u ovom društveno svojinskom ponašanju radnika mora doći do pune skladnosti individualnog, zajedničkog i opšteg. Testirajmo ovu pretpostavku!

Ponašanje u svom, zajedničkom i opštem interesu moglo bi se *izjednačavati*: a) kad bi ljudi bili u potpunosti svesna bića, b) kad bi imali potpuno znanje, odnosno informaciju šta treba raditi, a šta ne treba raditi i c) kad bi postojao takav mehanizam koji bi automatski prisiljavao svakog radnika ili radni kolektiv da se ponaša potpuno skladno: individualno, grupno i društveno-racionalno.

Iz razvoja ekonomske misli znamo da su druga i treća pretpostavka osnove tzv. potpunog konkurentskog sistema, gde se stranke na tržištu, uz potpunu informaciju, samo prilagođavaju uslovima tržišta, čime bi trebalo da maksimiziraju svoje i društveno blagostanje. Marksov sistem asocijacija pretpostavlja realizaciju sve tri pretpostavke.

Danas znamo da je takva *teorija statična — prefekcionistička*, odnosno *deterministička*. Uzimajući u obzir dinamičko-stohastički karakter kretanja, odnosno razvoja, s ugrađenom nesigurnošću (s aspekta budućnosti), sve decentralizovane, a i centralizovane današnje odluke pretvaraju u verovatne, buduće, s većim ili manjim rizikom.

Ova *nepotpunost povezana je sa čovekom*, s ljudima koji nisu ista bića, s istim, savršenim ponašanjem kao perfektna razumna socijalna bića.

Čim pristanemo na ovu tezu da čovek nije takvo biće, otvara se onaj smithianski moralno-socijalni problem, da li je stvarno sve ono što je dobro, korisno za pojedinog čoveka ili pojedinu grupu, dobro i za društvo; da li pojedinac ili grupa ljudi uopšte zna šta je opšte društveno dobro, kad i kako treba da deluje u korist društvenog itd.

Ako je to tako, onda su *konačna dva metoda* formiranja opšteg, društvenog — dobrog: a) ili *autokratski metod* prethodnog formiranja društveno korisnog (isključivo od strane nekog društvenog ili državnog organa), ili b) *stihijni metod*, kao post festum formiranje

dobrog po društvo — kao rezultante različitog, kontradiktornog ponašanja i delovanja pojedinaca i grupa.

Današnja društvena nauka naginje ka »mešovitom sistemu« koji društveno, kao celishodno konkretno, počinje da gradi od jednostavnog delovanja pojedinaca i grupa na osnovu individualnih i grupnih interesa, u okviru nekih iskustava i formiranih zajedničkih normi, i to unapred, od strane nekih društvenih organa na koje ljudi kao članovi društva prenose, na demokratski način, brigu za rešavanje nekih opštih društvenih pitanja.

S tog aspekta *društveno racionalno ili celishodno korišćenje sredstava* ujedno će zadovoljavati optimalno lične, zajedničke i opšte potrebe. Tako nekako je Marks shvatio i društvenu svojinu (kao negaciju privatne kapitalističke svojine) tj. kao zajedničku i individualnu svojinu.²⁶

Međutim, ako Marks pod društvenom svojinom podrazumeva i individualnu, — jer društveno-opšte, sadrži, takođe, i individualno-pojedinačno, (to *individualno* iz Marksove koncepcije) društvene svojine ipak se razlikuje od onog iz okvira društvene svojine u našim uslovima.

U *Marksovoj koncepciji socijalističko društvo* je potpuno socijalističko, bez privatnog, kapitalističkog, državnog i nekog drugog sektora; ispunjena su sva četiri uslova za formiranje asocijacije slobodnih proizvođača.

Kod nas još nisu ispunjeni svi ovi uslovi. Naročito treba istaći značajnu ulogu ekonomskog činioca (u vidu materijalnih interesa, odnosno inicijativa) za uspešno privređivanje. Takođe i sitan privatni sektor u zemlji i privatni sektor u drugim zemljama moramo imati u vidu, jer on u očima mnogih naših radnih ljudi još nije »preživio«.

To ima *dve posledice*. Jedna posledica je da društveni organi moraju jače čuvati (pomagati) društvenu svojinu kao novu instituciju, kojoj konkurišu drugi *svojinski* oblici (u zemlji i u svetu). *Druga* posledica je da sada u cilju jačanja društvene svojine — a i individualne — treba razvijati učešće ličnih sredstava građana (u vidu njihove štednje, odnosno ulaganja), kako bi ovakvo kombinovano društveno i individualno, u najvećoj mogućoj meri podsticalo radne ljude na ekonomičnije postupanje društvenim sredstvima.

Tvrđenje da će pojedini radnici ili radni kolektivi sami na mikro nivou, bez društvenog (planiranog) regulisanja i usmeravanja, koristeći sredstva u društvenoj svojini, uvek ostvarivati društveno celishodno (korisno), ponavljanje je stare *laissez-faire doktrine* koja ne odgovara ni savremenoj nauci ni savremenoj praksi (vidi Keynesovu kritiku).

Ubeđeni smo da je ova socijalna filozofija, između ostalog, kod nas doprinela dezintegraciji privrede, teritorijalnom autarhizmu, formiranju tzv. »nacionalnih ekonomija« u negativnom smislu, rasparselisanju jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, a takođe i grupnom i privatno-svojinskom prisvajanju društvenih sredstava.

²⁶ „Kapital“, tom I, str. 672.

Društveni karakter sredstava i rada u našoj robnoj proizvodnji

Sredstva su mrtva ako ih rad ne oživi. Svojinski karakter sredstava zbog toga zavisi od karaktera rada. Što je više rad podruštvljen (sadržinski i formalno), tim više sredstva moraju biti društvena (ili zahtevaju da su društvena).

S obzirom na organizacioni oblik rada, odnosno proizvodnje, poznajemo dva oblika organizacije: robni i nerobni oblik rada, odnosno proizvodnje.

U *robnom obliku*, privreda je podeljena na pojedine robne jedinice (ćelije) — proizvođače; ukupni društveni proces podeljen je na pojedine radne — proizvodne procese koji se tek preko tržišta povezuju (integrišu) u društvenu celinu. Tako svaka ćelija troši rad, nezavisno, najpre kao vlastiti (kao privatan) rad. Rad i produkt rada tek na tržištu — preko robne vrednosti — dobijaju društveno priznanje kao društveno koristan rad (produkt). Zbog toga govorimo da u robnoj proizvodnji rad ima dvostruki karakter.

U *nerobnom obliku* produkcije, privreda je tako organizovana da je svaki pojedinačan ili grupni rad priznat već unapred (po planu) kao deo ukupnog društvenog rada, zbog čega je i svaki proizvod unapred planiran kao potreban (koristan), za poznatog potrošača (odnosno društvo); zbog toga je i visina utrošenog rada već planski priznata ili odmerena kao društveno potrebna.

Pošto je *kod nas* po Ustavu »socijalistička robna proizvodnja«, rad kolektiva, nužno se pojavljuje kao posredan društveni rad, jer svaki privredni subjekat donosi odluke o svom radu i poslovanju na osnovu svoje kolektivne samoupravnosti i robne samostalnosti i tako je odgovoran »za ekonomsko i društveno celishodno korišćenje društvenih sredstava, za ekonomiju tekućeg i minulog rada.«²⁷

A to znači: a) da su i *sredstva*, dok se kao rezultat rada na tržištu pojavljuju *kao roba*, samo *potencijalno (formalno) društvena*; *društvenu korisnost* dobijaju tek priznanjem individualnog (kolektivnog) uloženog rada kao društveno potrebnog rada (kad proizvode robu, vrednost, dohodak); b) da su sredstva tako tek posredno, a ne neposredno, društvena (posredstvom tržišta). Samo nerobni tip proizvodnje zasniva se na neposrednoj društvenoj svojini, na neposrednom društvenom radu.

U robnom obliku proizvodnje zbog toga je *radno-proizvodni proces* drugačiji i razlikuje se od nerobnog oblika — *naturalnog oblika*. Radno-proizvodni proces u prvom obliku ima i karakter *poslovnog procesa*, — proces stvaranja vrednosti. Zbog toga je proizvodni proces kompleksno *poslovno delovanje* kao neizbežna karakteristika robnog načina proizvodnje. To nas navodi na pomisao da radna organizacija nije samo organizacija udruženog (tekućeg) rada, nego orga-

²⁷ Još više naglašava značaj »socijalističke robne proizvodnje« dokument „Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije“, CRS, Beograd, 1982. koju naziva „najracionalniji i najdemokratskiji oblik produkcije...“ „na sadašnjoj etapi našeg materijalnog i društvenog razvoja“ (str. 27).

nizacija udruženog rada i sredstava (in »valore«), znači, poslovna organizacija kao robni proizvođač.

Opet je očigledno da je Ustav formirao *osnove privrednog sistema* dihotomično: s jedne strane i u prvom redu kao prvi zametak (Marksove) nerobne asocijacije slobodnih proizvođača (odatle brisanja takvih termina) kategorija (kao što su preduzeće, preduzetništvo, konkurencija, kupoprodajni odnosi, preduzetnička (poslovna) dobit (višak) itd.), a sa druge strane kao robnog sistema (a koji je predstavljen samo u Marksovima radno-vrednosnim kategorijama, a ne i u njegovom cenovno-troškovno-profitnom obliku).

Iako se, dakle, radi o nekoj vrsti *protivurečnosti u sistemu*, problem ipak *nije* konkretno — istorijski *nerešiv* ako pomislimo da nigde u svetu nema čiste robne produkcije; da su u svakoj robnoj privredi sektori koji su više komercijalizovani (robni), pa opet drugi koji su više dekomercijalizovani, u većoj meri interventno planski regulisani; da se još iz Marksovog vremena (još u okviru kapitalizma) radi o podružtvljanju procesa rada i kapitala (privatne svojine); da se proces kolektivizacije, pa čak i socijalizacije proizvodnje odvija u najrazličitijim oblicima itd. (o čemu smo već govorili).

Naš zadatak bi, prema tome, bio da ne dokumentujemo i ne žurimo s nekim Marksovima idejama o asocijaciji slobodnih proizvođača, koja je za nas dugoročna vizija — orijentacija; da upotrebimo još sve instrumente koje nam nudi robni (tržišni) sistem; da sagledamo zakonitosti ovog sistema i upravimo privrednu politiku u pravcu njihovog savladavanja.

Samo tako možemo računati da ćemo postepeno stvoriti uslove za sve stabilnije i efikasnije privređivanje. To bi afirmisalo samoupravni sistem i kao ekonomski efikasan sistem koji će biti u stanju da konkuriše drugima, u svetu preovladavajućim, sistemima.

Prof. Dr. Franc ČERNE

SOCIAL AND PROPERTY CONCEPTS OF OUR ECONOMY AND THE
PROBLEM OF ECONOMIC STABILITY AND EFFICIENCY OF OPERATING
PERFORMANCE OF THE ECONOMY

S u m m a r y

In this paper the author examines whether — among other factors — the reason for the instability and insufficient efficiency of operating performance of the economy ought not to be sought also in an insufficient perceiving of some problems of theoretical conception and the constitutional and legal normative institutionalization of the social property as a basic institution of our economic system.

This problem is examined by a deductive-comparative method. On one side the author attempts to find out in what and in what extent the theoretical conception and the constitutional and legal standards of public property relations started from Marx's idea on the association of free produ-

cers, and on the other side from Marx's theory of commodity (value) production. It means concretely that the economic system was constructed dichotomically, on the basis of two systems. The author confronts these two systems having two different contents of property relations (as economic categories) with our existing situation backing more »the association« of commodity producers than Marx's non-commodity association of free producers.

Such a treatment of the author of this problem leads to the following conclusions: 1. in the conception and normative institutionalization of our economic system we did not sufficiently take into account Marx's materialistic and historical message that a society can neither omit nor abolish by order some stages of development; 2. we did not understand exactly Marx's theories (and critics) of commodity production which is not, in his opinion, compatible with the non-commodity association of free producers; 3. we should adequately and realistically enough bring into practice our system of social property as well as the system of organization and administration.

The existing contradiction is evident — through an inadequate and deformed behaviour of subjects in economy — in some contradictions or disproportions in the economy that certainly block a more effective performance and stability.

For that reason the author is of opinion that for the realization of stabilization and a more efficient (micro and macro) operating performance of the economy of major importance is to have a more profound insight into these contradictions regarding the social property and the organization and administration in our system without fearing that we would thereby endanger the very foundations of the socio-economic system. The author considers that the longlasting instability and an insufficient efficiency of operating performance of the economy is the greatest enemy of the very system of the workers' self-management.